

КОНСТАНТИН ДОЧЕВ (Велико Търново)

АНТИЕРЕТИЧЕСКИТЕ СЪБОРИ В ТЪРНОВО ПРЕЗ 50-те ГОДИНИ
НА XIV в., ОТРАЗЕНИ В МОНЕТОСЕЧЕНЕТО
НА ЦАР ИВАН-АЛЕКСАНДЪР

Сеченето на монети по време на Второто българско царство представлявало един от най-важните атрибути на върховната власт. По-голямата част от издаваните монети били предназначени за нуждите на стоково-паричния обмен, но същевременно с тях се изразявали определени идеи от политическо, религиозно и друго естество.

При управлението на Иван-Александър (1331—1371) се отбелязва най-значителното монетно производство в сравнение с неговите предшественици. От този български цар са известни 2 сребърни и 15 типа медни монети, повечето от които са отсечени в Търновската монетарница¹. Само количеството на неговите сребърни монети е възлизало на няколко милиона екземпляра. Наред с отсичането на монети с имената и образите на царя и на членовете на неговото семейство били пускани и медни анонимни издания. Във Византия сеченето на анонимни медни фолиси започнало още през втората половина на IX в. и продължило през следващите четири столетия, докато в България тази практика до средата на XIV в. била непозната.

Понастоящем са известни три типа анонимни медни монети, сечени при управлението на Иван-Александър². Два от тях, с представяне на архангел Михаил, са произвеждани в твърде ограничено количество в сравнение с останалите многобройни негови медни монети. Това косвено подсказва, че тези два типа анонимни издания били отсечени не толкова за потребностите на паричното обръщение, а по повод на някакво важно политическо или религиозно събитие. Поради липса на конкретни писмени данни за анонимните монетосечения ще се опитаме да обясним причините и повода за тяхното издаване въз основа на представените върху тях изображения, както и тяхната относителна датировка.

Данните от метрологичния и стиловия анализ, както и прегледът на единичните и колективните находки с такива монети сочат, че отсичането на анонимните издания може да се отнесе приблизително към 40-те — 60-те години на XIV в.

И двата монетни типа са обединени от един и същ иконографски сюжет. На лицевата им страна е представен архангел Михаил, държащ тривърх скиптер или меч, а на обратната страна — благославящ Христос на трон или голям равнораменен кръст (Табл. I и Обр. 1-2). За разкриване на вложения идеен замисъл в двете анонимни издания е уместно да се припомни каква роля е отредена на архангел Михаил в Небесната йерархия.

Според Православната църква архангелите³ заедно с началата и ангелите заемат най-долния чин на тристепенната Небесна йерархия. Те се явяват като вестители на божествените съдби. Тяхната служба е да тълкуват божията воля, която им се съобщава от по-висшите ангелски чинове, за да я известят на хората. Над всичките девет ангелски чинове — серафими, херувими и престоли (първи чин); господства, сили и власти (втори чин); начала, архангели и ангели (трети чин) — е поставен за военоначалник (архистратиг) архангел Михаил. След изгонването на Сатаната от Небесното царство той събрал всички ангелски чинове и войнства, за да изразят своята вяроност и преклонение пред триединната и едносъщна Троица⁴.

Почитането на този небесен ангел било твърде широко разпространено в България още от края на IX в. Свидетелство за това са похвалните слова на Климент Охридски и Константин Преславски, които са преписвани и през XIII—XIV в. Покровителската роля на архангел Михаил над земните хора е разкрита особено ярко в похвалното слово на Климент Охридски за архангелите Михаил и Гавраил. Ето как българският книжовник изразява своето преклонение пред двамата архистратизи:

„... Всички чудеса и благодеяния, извършени от тях, са дар от бога за човешкия род; за едни те са победа над противниците, а за други — блага вест за радост на земните жители.

... Чрез тях бесовските пътища биват прогонвани и изчезват.

Чрез тях идолската съблазън бе унищожена из корен.

Чрез тях всяка ерес бе унищожена и правоверието процъфтя, като украси с венец православните изповедници.

Чрез тях всякакви беди и страдания се прогонват и болестите се изцеряват.

Като се покланяме пред тях, нека едногласно, радостно и с похвала да възкликнем и кажем:

Радвай се, архистратиже Михаиле, който по достойнства си пръв воевода на безплътните сили!

Радвай се, архистратиже Михаиле, пръв скиптроносец на едносъщната и неразделна Троица!”⁵

В канон за архистратига Михаил Константин Преславски също изразява своята почит и благодарност към небесния ангел, който защитавал земните люде от различни напасти и безбожници⁶.

От приведените примери може да се допусне, че Иван Александър почитал този небесен ангел като свой фамилен покровител, и вероятно

това е една от причините за отсичане на анонимните монети⁷. От друга страна, има възможност с изобразяването на архангел Михаил да е търсена символичната връзка между земния върховен военачалник и архистратига на ангелското войнство с цел да се подчертае царската институция на Иван-Александър. Свързването на земния владетел с небесния военачалник е твърде използвана сюжетна тема най-вече във византийското монетосечене. Познати са различни типове златни, електронови и медни монети на императорите от династиите на Ангелите (1185—1204); Ласкаридите (1208—1258), както и на владетелите от Епирската държава (1224—1246), върху които архангел Михаил коронясва или връчва на императора кръст, меч или лабарум⁸. Особено често архангел Михаил е представян върху монетите на Палеолозите (1258—1245), тъй като е известно, че архистратигът бил възприет за фамилен покровител още при Михаил VIII Палеолог (1258—1282)⁹.

Византийските монети от XII—XIV в. с изобразяване на архангел Михаил могат да бъдат разглеждани и като възпоменателни издания, отсечени в чест на важни военни победи. По същия повод биха могли да се обяснят и двата монетни типа на Иван-Александър, чрез които българският цар е имал желанието да отбележи някой свой важен военен успех. Тук е уместно да посочим, че за разлика от византийските императори българските царе от XIII—XIV в. отбелязвали върху монетите своите военни победи по твърде своеобразен начин. Така например Иван Асен II отсякъл златни и медни корубести монети в чест на победата при Клокотница (1230 г.). Върху тях той е представен заедно със своя фамилен покровител св. Димитър, който му връчва меч или жезъл с многолъчна звезда¹⁰. Цар Константин Асен (1257—1277) по случай един свой военен успех над Михаил VIII Палеолог издал медни монети. На тях той е представен като триумфиращ конник¹¹. Това изображение на владетеля-победител станало постоянно върху монетите на следващите български царе, включително и на Иван-Александър. В чест на своята победа при Русокастро (18 юли 1332 г.) над византийския император Андроник III Палеолог (1328—1341) Иван-Александър отсякъл специални възпоменателни медни монети с традиционното изображение на триумфиращия конник-победител¹². Този факт, съпоставен с приведените примери за ролята на архангел Михаил като защитник и пазител на Христовата вяра от различни ереси и вероотстъпници, показва че отсичането на анонимни монети е свързано не толкова с личността на царя, а по случай друго важно събитие. Чисто религиозният сюжет върху двата монетни типа, както и относителната им датировка (40-те — 60-те години на XIV в.), определено насочват към повода за тяхното издаване. През 1350 г. по заповед на цар Иван-Александър и със съдействието на търновския патриарх бил проведен църковен събор срещу еретиците Лазар, Кирил Босота и неговия ученик Стефан, хулители на „светите икони и на животворния кръст“. Главна роля за изобличаване на богомилската ерес изиграл видният представител на исихазма в Бъл-

гария Теодосий Търновски¹³. През 1359 г. в една от залите на царския дворец се състоял нов църковен събор, на който били осъдени и наказани не само изповядващите юдейска вяра, но и последователите на други ереси¹⁴. Византийският патриарх Калист отбелязва в житието на Теодосий Търновски, че съборът нанесъл светла победа над всички еретици. След неговото приключване бил издаден свитък, подписан и подпечатан от цар Иван-Александър¹⁵. Наред с официалния документ, заклеимяващ еретиците, били отсечени и специални възпоменателни монети, каквито се явяват разглежданите две анонимни издания. С изобразяването върху тях на архангел Михаил заедно с Христос или неговия символ е изтъкната победата над всички отстъпници и сквернители на православиято.

Описание на двата монетни типа:

Тип I

Лице: Архангел Михаил прав, насреща, с нимб, дивитисон, лорос и сагион. В дясната си ръка държи тривърх скиптър, а в лявата — кълбо с кръст.

Опако: $\overline{\text{IC}}$ — $\overline{\text{XC}}$.

Христос с брада и кръстат нимб, туника и колобион, седи на трон без облегалo. Дясната му ръка е вдигната за благословия, а в лявата държи евангелие.

Монетни ядра с корубеста форма. Табл. I и Обр. 1 а-в.

Тип II

Лице: X — M.

Архангел Михаил прав, насреща, с нимб, дивитисон, лорос и сагион. В дясната си ръка държи меч, опрян на рамо, а в лявата — кълбо с кръст.

Опако: Голям равнораменен кръст, раздвоен в долната си част. Горещ, между раменете на кръста — $\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$, долу — по една шестолъчна звезда.

Монетни ядра с плоска форма. Табл. I, Обр. 2 а-б.

БЕЛЕЖКИ

¹ За различните монетни типове на цар Иван Александър вж.: Н. М у ш м о в. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924, с. 106—134; В. П е н ч е в. Бележки към някои български средновековни монетосечения. — Нумизматика, 1984, 1, с. 13—22; М. С т а н к о в. Нови типове монети на цар Михаил III Шишман (1323—1330) и на цар Иван-Александър (1331—1371). — Нумизматика, 1983, 3, с. 20—25.

² В. П е н ч е в. Бележки..., с. 22—24; К. Д о ч е в. Нов тип български анонимни монети от XIV в. — Нумизматика, 1987, 2, с. 31—34.

³ Архангелите са общо седем — Михаил, Гавраил, Рафаил, Салатил, Варахил, Иехудил и Уриил.

⁴ Димитър Митрополит Ростовский. Жития на светиите, част I, В. Търново, 1904, с. 156—167; Макарий Митрополит Московски. Ръководство за изучаването на Християнското, Православно-Догматическо Богословие. С., 1896, с. 90.

⁵ С т а р а българска литература. С., 1982, с. 105; К. К у е в. Един необнародван препис от Климентовото слово за Михаил и Гавраил. — В: Климент Охридски, сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. С., 1968, с. 221—242.

⁶ С. К о ж у х а р о в. пѣкни достѣнѣ архистратига (новооткрито произведение на Константин Преславски). — В: Сб. Литературознание и фолклористика, С., 1983, с. 59—62.

⁷ По същия повод цар Константин Асен издал свои печати с представяне на архангел Михаил. За тях вж.: Й. Ю р у к о в а. 24 монети и печати от България. С., 1978, с. 45—46.

⁸ За тези монети вж.: М. H e n d y. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081—1261), Wachington, 1969, Pl. 20_{1,8}; Pl. 33₁; Pl. 38₄; Pl. 39_{5,11}; Pl. 40₉.

⁹ S. B e n d a l l and P. D o n a l d. The billon trachea of Michael VIII Palaeologos (1258—1282), London, 1974, p. 4, 6, 10, 18, 24; S. B e n d a l l and P. D o n a l d. The silver coinage of Michael Paleologos. — Num. circular, 1982, 4, p. 121—123; S. B e n d a l l and P. D o n a l d. The later Palaeologan coinage, London, 1979, p. 39, 41, 43, 49, 77, 87, 91.

¹⁰ Т. Г е р а с и м о в. Първата златна монета на цар Иван Асен II. — ИБАИ, VIII, 1934, 98—106. Н. М у ш м о в. Монетите и печатите..., с. 69—70.

¹¹ К. Д о ч е в. Хронология на монетосеченето на цар Константин Асен (1257—1277). — Нумизматика, 1982, 2, с. 5—11.

¹² Н. М у ш м о в. Цит. съч., с. 128—129; В. П е н ч е в, с. 14.

¹³ В. З л а т а р с к и. Житие и жизнь отца нашего преподобного Теодосия, иже в Трънове постничьствовавшего. — Сб. НУНК, XX, 1904, с. 20; Д. А н г е л о в. Богомилството в България, С., 1980, с. 426—428.

¹⁴ Й. А н д р е е в. Две хронологически изправки към епохата на цар Иван Александър: кога Иван-Александър е стъпил на българския престол и през коя година се е състоял съборът против богомилите и евреите. — В: Търновска книжовна школа, 4, 1985, с. 308—309; Д. А н г е л о в. Цит. съч., с. 432—433.

¹⁵ В. З л а т а р с к и. Цит. съч., с. 25—27.